

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

Beşeri Bilimler — Humanities

Vol. 7 — 1979

KENTLEŞME SÜRECİ BAŞLANGICINDA ANADOLU UYGARLIKLARININ YERİ (II. KISIM)

H. H. Günhan Danışman *

ÖZET

Birinci makalede¹ kentleşme sürecini Anadolu'nun Palaeolitik, Neolitik ve Er-Kalkolitik çağlarında incelemiş idim. Bu makalede aynı sürecin Anadolu'nun Geç-Kalkolitik, Eski Tunç, Orta Tunç ve Geç Tunç çağlarında incelenmesine devam edeceğiz. Zamanlama olarak bu seferki incelememiz yaklaşık olarak M.Ö. 4500 ile M.Ö. 1000 tarihleri arasına düşmektedir. Anadolu bu yeni dönemde, doğal zenginlikleri sonucu, madencilik ve metalürji alanlarında Yakın Doğu'da ilerleme kaydeden ilk merkezlerden biri olmuş, ve kentleşme sürecinde yeni atılımları gerçekleştiren artı ürünün elde edilmesi, bir evvelki devirdeki tarıma dayalı bir ekonomi yerine, bu yeni teknolojilerin gerçekleştirdiği yeni ekonomi ve denizler aşırı ticaretin gittikçe büyüyen hacmi sayesinde olmuştur. Böylece gittikçe zenginleşen Anadolu uygarlıkları, hem Demir Çağı'na giren ilk yöreyi oluşturmışlar, hem de M.Ö. 1000 tarihinden sonra ortaya çıkan Klasik Ege şehrini (polis) hazırlayan ortamı yaratmayı başarmışlardır.

İLK METAL ÇAĞLARI ve ANADOLU UYGARLIKLARI

Anadolu Arkaeolojisinde son 20-25 senedir gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar sonucu Anadolu uygarlıklarının başlangıcı sistematik olarak daha eski tarihlere götürülmüş, ve kökeni Palaeolitik Devire dayanan bir öz Anadolu kültürünün varlığı açıklıkla belirlenmiştir. Yine aynı araştırma ve kazılar sonucu Anadolu'nun Yakın Doğu'da "Neolitik İhtilâl"² gerçekleştiren ilk üç ana merkezden biri olduğu saptanmış bulunmaktadır. Buna karşılık, genellikle Tunç Çağı'na tarihlendirilen Truva, Alişar Hüyük, Alaca Hü-

* Dr., Beşeri Bilimler Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi.

ÇİZİM 1: Metal Çağlar'da Anadolu'daki başlıca yöreler ile ana yerleşme merkezlerini gösterir harita.

yük, Kültepe Hüyük, Boğazköy-Hattuşas gibi yerleşme merkezlerinde gerçekleştirilen ilk kazılar Anadolu'da arkeolojik çalışmaların temelini atıldığı 19'uncu yüzyıl ortalarında ve daha çok bu çalışmaların bilimsellik kazanmaya başladığı yıllarda, başka bir deyimle, bu yüzyılın başlarında yer almıştır. Bununla beraber, Anadolu'nun metal çağlardaki etkinliğini belirliyen bu yerleşme merkezlerinin Anadolu uygarlıkları içindeki konumları ve kentleşme süreci yönünden değerlendirilmeleri son zamanlara kadar yapılmamıştır.²

Erken Neolitik devrin başından Er-Kalkolitik Çağın sonuna kadar, bir başka deyimle, yaklaşık M.Ö. 20.000'den yaklaşık M.Ö. 5000 tarihine kadar Anadolu'dan elde edilen arkeolojik veriler kültürel hayatın ve mimarlık geleneğinin devamlı bir gelişme içinde olduğunu göstermiştir. Anadolu'nun ilk çağ tarihinde saptanan bu devamlılıkta M.Ö. 5000'den sonra meydana gelen bir etnik karışıklık sonucunda ilk kez bir kesiklik oluşmakta, batıdan doğuya giderek tüm yerleşme merkezlerinde gözlemlenen yıkılma ve yıkılma izleri Anadolu'ya Geç-Kalkolitik kültürünün daha önceki Er-kalkolitik devir uygarlıklarının kuzey-batı komşularının ülkeyi istila etmesi ile yayıldığını belirtmektedir.

Anadolu'ya yeni gelenler ile daha önceki renkli seramik kaybolmakta, onun yerine slyahımsı renkte, organik karışım, iyi pişirilmemiş ve beyaz boyalı bezemeli bir tür seramik bilhassa Ege yöresi ve sahil kısımlarda yayılmaktadır. Daha az rastlanan bir tür çizik bezekli seramik ise Çukurova yöresi ve İç Anadolu'da görülmektedir. Ayrıca çok sayıda terk edilmiş veya tahrip sonucu değişmelere uğramış yerleşim merkezleri bu yeni devrin özellikleri arasındadır.

Geç-Kalkolitik devrin ekonomisi üzerindeki bilgimiz ise daha kısıtlıdır. Karma tarımın geniş bir sahada yaygın olduğu anlaşılmakla birlikte, bir miktar avcılığın da yapıldığını belirliyen sapan taşları veya yay ve ok uçları gibi veriler de elde edilmektedir.

Geç-Kalkolitik devirde Anadolu'da dört veya beş ana bölge izlenebilmektedir. Kuzey-batıdan doğuya doğru bu bölgelerin kısaca incelenmesinden şu sonuçlar elde edilmektedir (bakınız çizim No. 1):

a. Kuzey-batı Anadolu

Halen çok iyi araştırılmamış bir bölge olmasına karşılık, kuzey-batı Anadolu'da Menteşe, Fikirtepe ve Yarımburgaz gibi yerleşme merkezlerinde çizik bezekli seramik ile Geç-Kalkolitik evveli kültürlerin varlığı olası görülmektedir, ve bunların kuzey-batı Anadolu Geç-Kalkolitik çağı ile Ege Adaları ve Girit Er-Neolitik (M.Ö. 6-5 bin arası) kültürlerinin evveliyatını oluşturduğu kuvvetle tahmin edilmektedir.³ Girit'deki Geç-Neolitik kültürü (örneğin Phaistos) ile Batı Anadolu Geç-Kalkolitik kültürleri arasında saptanan paralellikler, daha sonraki devirlerde izleyeceğimiz benzerliklerin başlangıcı olması açısından ilginçtir ve Anadolu uygarlıklarının Ege Adaları kültürlerinin gelişmesindeki etkili rolünün ne kadar eskilere dayandığını açıkça ortaya koymaktadır. Arkeolojik araştırmalardaki eksiklikler sonucu tam olarak saptanamayan kuzey-batı Anadolu Geç-Kalkolitik çağının yerleşme merkezlerinin Manisa-Akhisar yöresi ile Balıkesir ovasına dağıldığı yüzey buluntulardan anlaşılmaktadır. Bu çağın son evreleri ise Çanakkale havzasında yer alan Kumtepe Ia ve Ib yerleşmesinde saptanmış, ve bu yerleşmeden elde edilen seramiğin, örneğin pedestallı çanakların hem Ege Adaları, hem de Trakya ve Balkanlar ile paralellikler gösterdiği anlaşılmıştır. Kumtepe Ib kültürü kesintisiz olarak Truva I, yani Eski Tunç devri kültürüne bağlanmaktadır.

b. Güney-batı Anadolu

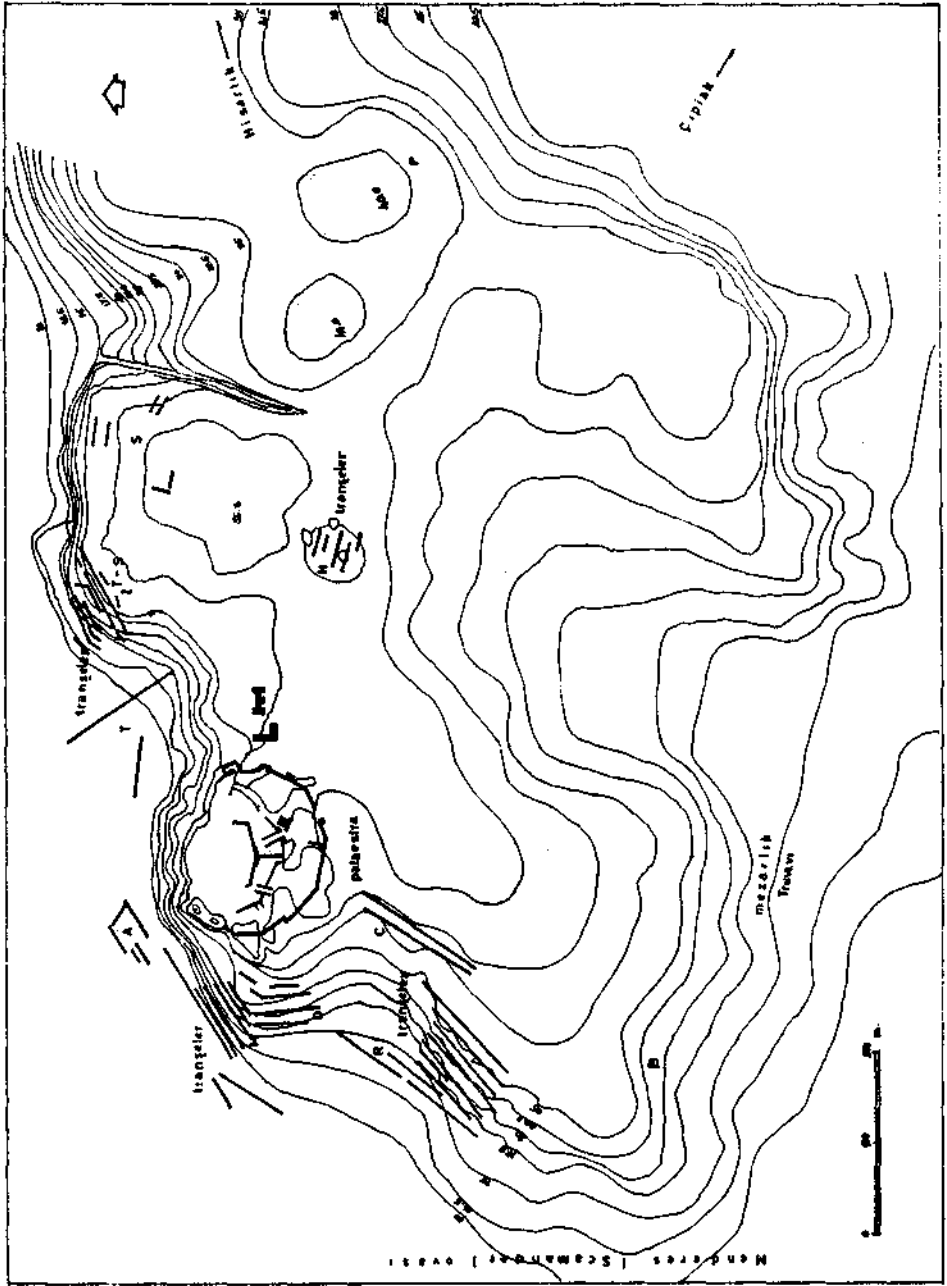
Geç-Kalkolitik çağ güney-batı yöresinde ise Büyük Menderes ırmağının kaynak kısmının yakınında yer alan ve Afyon'a yaklaşık 50 km mesafede bulunan Beycesultan Hüyükünde dört evreli ve yirmi yapı katından oluşan bir arkeolojik kalıntıdan ayrıntılı olarak saptanmıştır. Beycesultan 1954 ile 59 yılları arasında Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Seton Lloyd ve yardımcısı Arkeolog James Mellaart tarafından kazılmıştır.⁴ Yeni çağın bütün özelliklerini taşıyan Beycesultan seramiği hem bu yerleşmedeki Geç Kalkolitik devrin dört evreye bölünmesini sağlamakta, hem de koyu renkli bir zemin üzerinde beyaz paralel çizikli geometrik bezemeleri ile bir yandan Manisa-Akhisar yöresi, kuzey-batı Anadolu'nun diğer yöreleri, Ege Adaları ve Trakya (hatta Makedonya) ile, diğer yandan Mersin (evre Xİa) ve Can Hasan (evre I) ile bağlantı kurulmasına yardım etmektedir. Buna karşılık küçük bir sahada açılan çok derin sondaj kuyusunun çeşitli yapı evrelerinden Anadolu'nun Geç-Kalkolitik mimarisine ait ayrıntılı bilgiler elde etmek mümkün olmuş, ve kerpiç duvarlı dikdörtgen binaların tartışmasız bir biçimde megaron tipi plan üzerine inşa edildikleri anlaşılmıştır.⁵ Daha sonraki devirlerde, bilhassa klasik Ege mimarisinde megaron tipi plan çok önemli bir rol oynamış, hatta yunan tapınağının geleneksel planını oluşturacaktır. Fakat Geç-Kalkolitik çağın Beycesultan'da ortaya koyduğu en önemli husus ise çok sağlam bir şekilde M.Ö. 5'inci bine tarihlendirilen maden parçalarının ortaya çıkarılmış olmasıdır. Örneğin evre XXXIV'de bulunan bir gümüş yüzük, çeşitli bakır aletler, bir metal kama parçası, bir metal taş işleme aleti, iki metal delici alet ve üç metal iğne Geç-Kalkolitik çağın başından itibaren Anadolu'nun Yakın Doğu'daki en eski ve önemli bir madencilik ve metalürji teknolojisine sahip olduğunu vurgulamaktadır.

c. Burdur Yöresi ve Konya-Karaman Yöresi

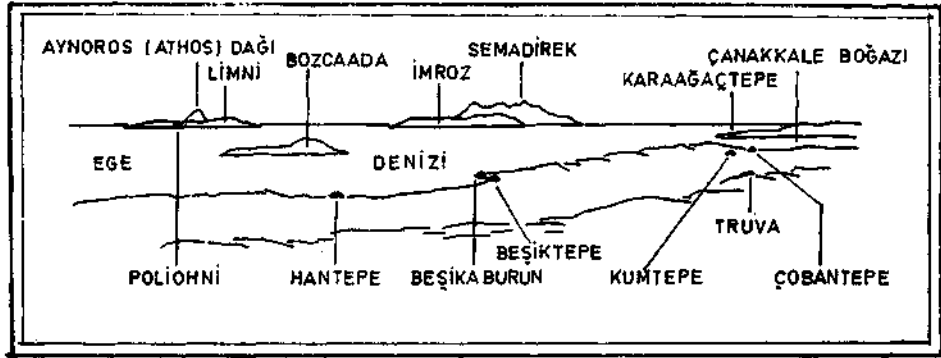
Burdur Gölü civarında yer alan Hacılar Hüyük'teki kazılar sonucu çok ayrıntılı bir biçimde incelenebilen Er-Kalkolitik devri yaklaşık olarak M.Ö. 5000 yıllarından hemen sonra yakılıp yıkılır ve terk edilir. Bundan sonra Burdur yöresinin Kalkolitik çağı tarihinde bir boşluk görülmektedir. Son birkaç yıldır devam etmekte olan ve İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ön Asya Arkeolojisi Kürsüsü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Refik Duru başkanlığında aynı yörede yürütülen Kuruçay Hüyük kazılarının sonucunda bu boşluğun doldurulacağı tahmin edilmektedir. Konya-Karaman yöresinde ise Kalkolitik kültürü başlıca iki hüyükte saptanmıştır. Bunlardan biri Can Hasan, diğeri Çatal Hüyük Batı Tepesi'dir. İngiliz Arkeolog Dr. D.H. French tarafından yürütülen Can Hasan kazılarında Er-Kalkolitik (evre 3 ve 2B), Orta Kalkolitik (evre 2A) ve Geç-Kalkolitik (evre 1) olmak üzere üç ana evre saptanmıştır.⁶ Can Hasan'da elde edilen seramik, ikinci yerleşme merkezi Çatal Hüyük Batı Tepesi ile yakın benzerlikler göstermektedir, fakat Çatal Hüyük Batı Tepesinde İngiliz Arkeolog James Mellaart tarafından gerçekleştirilen çalışmalar çok kısıtlı kalmıştır. Bununla birlikte bu yörenin güneyde Çukurova yöresi ile yakın ilişki içinde bulunduğu görülmüştür. Can Hasan'ın asıl önemi ise bu yerleşmenin yörede önemli bir bakır madeni işletme merkezi olduğunun elde edilen bol miktarda bakır alet ve gereçler sonucu saptanmış bulunmasındadır.

d. Güney ve Güney-doğu Anadolu (Çukurova, Antakya ve İslahiye yöreleri)

Bu yörelerde Geç-Kalkolitik Mersin-Yümüktepe'de, Tarsus-Gözlü Kule'de, Amuk, Sakçagözü ve Gedikli Hüyük'te saptanmıştır, ve bu yerleşme merkezlerinin Kuzey Suriye ve Mezopotomya'nın tesiri altında olduğu ele geçen Al Ubaid tipi renkli seramik sonucu anlaşılmıştır.⁷

ÇİZİM 2: Truva ve Çevresi Vaziyet Plânı (Kaynak: Blegen, C.W. et al, TROY I (Plates), Princeton, 1950, fig. 416).

ÇİZİM 3: Truva Kentinin İlişkide ve Hakim Olduğu Çevresi ile Konumunu Gösterir Şema (Kaynak: Mellaart, J., *The Chalcolithic and Early Bronze Ages in The Near East and Anatolia*, Khayat Publications, Beirut, 1966, p. 143, fig. 42).

e. Orta ve Doğu Anadolu

Bu iki yörede de derinlemesine araştırmaların çok kısıtlı olması sonucu elimizde Kalkolitik çağ kültürlerine ait ayrıntılı bilgi yoktur. Buna rağmen Kızılırmak nehrinin yaptığı büyük kıvrımın içinde kalan bölgede yer alan Büyük Güllücek yerleşmesinden elde edilen veriler ile Van yakınlarındaki Tilktepe kazıları ve Keban Baraj Gölü kurtarma kazıları sırasında ortaya çıkan sonuçlardan Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinde de yöresel Geç-Kalkolitik kültürlerinin varlığı kesinlik kazanmıştır. Bilhassa daha sonraki çağlar boyunca bu iki bölge Anadolu'nun önemli metal teknolojisi merkezleri haline geleceklerinden, bu gelişmeye esas olan öz Kalkolitik kültürlerin önemli açıktır ve önümüzdeki yıllarda yapılacak araştırmalar sonucunda bunun ortaya çıkarılacağı şüphesizdir.⁸

f. Kuzey Anadolu (Orta Karadeniz Yöresi)

Son yıllara kadar arkeolojik yönden tam bir karanlık bölge olan Kuzey Anadolu, başka bir deyimle Orta Karadeniz yöresinin, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ön Asya Arkeolojisi kürsüsü başkanı Prof. Dr. U. Bahadır Alkım başkanlığında yürütülen Türk Tarih Kurumu Samsun Bölgesi yüzey araştırmaları ile Bafra-İkiztepe kazıları sonucu zengin bir kalkolitik kültüre sahip olduğu anlaşılmıştır. En eski yerleşme evrelerinden itibaren çok zengin metal alet ve silahlar veren İkiztepe'den ayrıca elde edilen verilerden bu yörenin Balkanlar ile olan ilişkilerinin de çok ilginç yönleri olduğu saptanmış, Er-Kalkolitik kültürlerinin Anadolu'daki ilk yayılmaları yönünden çok önemli sayılması gereken bu kazı ve araştırmaların önümüzdeki yıllarda konuya çok daha aydınlatıcı katkılarda bulunacağı şimdiden belli olmuştur.⁹

Anadolu'daki Er-Kalkolitik kültürlerin dağılımına ait bilgilerin bu şekilde ayrıntılı biçimde özetlenmesindeki ana amaç, bu kültürlerin ülkeye kuzey-batıdan yayılıp yerleştikten sonra yavaş yavaş madencilik ve metalürji teknolojilerinde gelişmeler sağlayarak doğrudan doğruya bir sonraki metal çağına, yani Eski Tunç çağına doğmasına ve hemen her yörede son derece parlak kentsel uygarlıkların ortaya çıkmasına ön ayak olmalarındaki kritik rollerinin belirlenmek istenmesidir. Bakır madeninin % 10 oranında kalay ile alışıminın yapılarak tunç üretilmesi sonucu teknolojik açıdan uygarlık yolunda çok

önemli bir adımın ilk kez nerede atıldığının arkeolojik yönden saptanması halen olanaksızdır. Buna karşılık, tuncun ana hammaddesi olan bakır yönünden çok zengin yataklara sahip Anadolu'da bu yeni metanın üretilmesinin yaklaşık olarak M.Ö. 3500 yıllarında yaygınlaştığını yine arkeolojik veriler belirlemektedir. Oldukça muhafazakâr olan bu tarihlendirme Anadolu'yu yine de Yakın Doğu'daki ilk tunç üreten merkezlerden biri yapmaktadır.

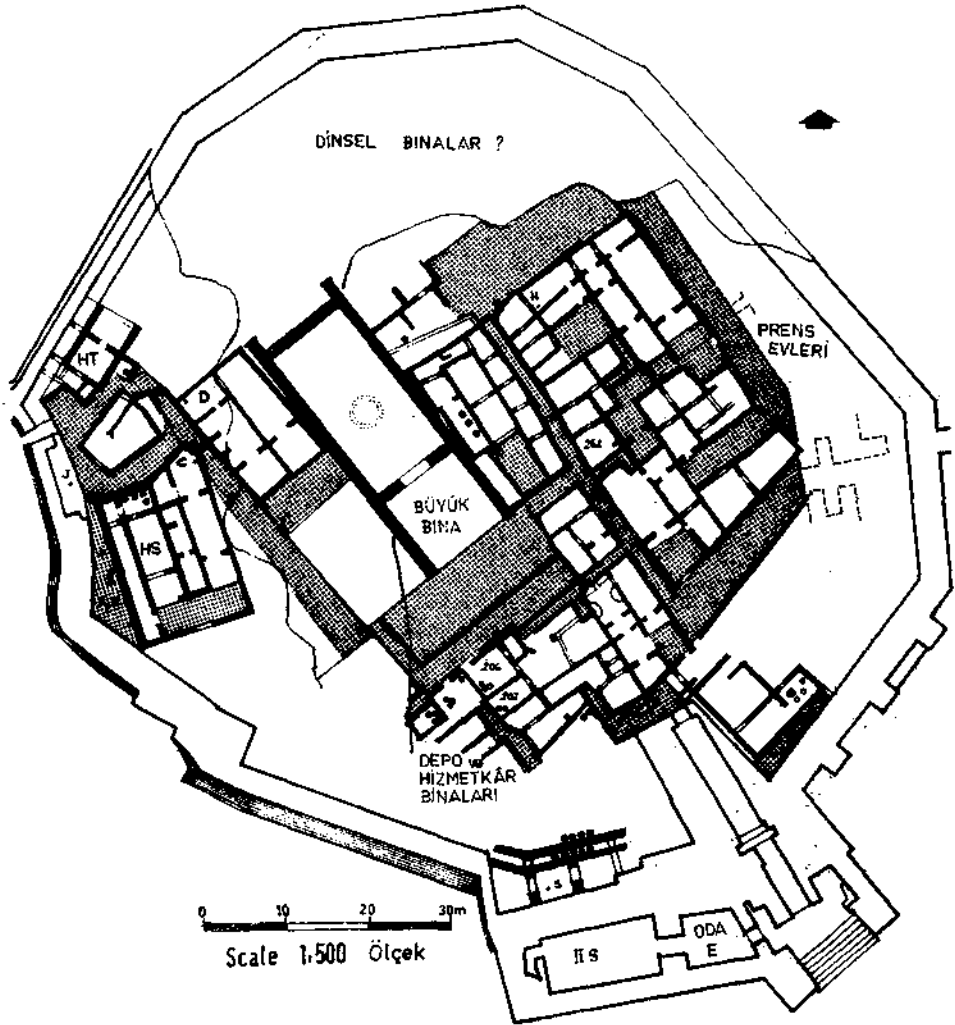
ANADOLU'NUN ESKİ TUNÇ ÇAĞLARI ve TROAD KENTLEŞMESİ

Tüm olarak Yakın Doğu'da Tunç Çağlar Eski, Orta ve Geç Tunç Çağları olarak üçe ayrılmaktadır. Anadolu'da ise Eski Tunç Çağı kendi içinde üç ana evreye bölünmektedir. Yaklaşık olarak M.Ö. 2750 yıllarına kadar süren ve ilk evre olan Eski Tunç I çağı en az bilinen devirdir. Eski Tunç II Anadolu'daki bütün yörelerin giderek zenginleştiği, tunç'dan üretilmiş silah ve aletlerin yanında altın, gümüş, ve ikisinin karışımı olan elektрумdan dökülmüş alet ve takıların bol miktarda bulunduğu bir evre olup yaklaşık M.Ö. 2300 yıllarında Anadolu'ya yine kuzey-batıdan geldiği anlaşılan ve bu kez Hind-Avrupa kökenli kavimlerden oluştuğu belirlenen istifalar üzerine son bulmaktadır. Eski Tunç III evresinde ise yeni gelen Hind-Avrupa kavimlerinin özellikle Orta Anadolu yöresine yerleştikleri izlenmekte, bununla birlikte Anadolu'nun kuzey yörelerinin bir evvelki evreyi aratmayacak zenginlik sergilediği, bilhassa Alaca Hüyük, Mahmatlar, Horoztepe gibi yerleşmelerde ortaya çıkarılan "kral" mezarlarındaki buluntulardan açıkça anlaşılmaktadır.

Eski Tunç çağların üretken ekonomisinin aslını oluşturan madencilik ve metalürji teknolojilerinin gelişmesi için ileri düzeyde bir iş-bölümü ve uzmanlaşma gerekmekte, bunun gerçekleşmesi için ise kentsel örgütlenmenin önemli ölçüde olgunlaşması ön şart olmaktadır. M.Ö. 3'üncü binin başından itibaren bu tür çok yönlü bir kentsel düzenin Anadolu'nun hemen her yöresinde oluştuğunu arkeolojik verilerden anlamaktayız. Bu gelişmeyi ayrıntılı olarak bu yörelerden birinde, "Troad" olarak da bilinen kuzey-batı Anadolu yöresini yine bu yörede kazı ve araştırmalara sahne olmuş yerleşme merkezlerinin birer birer incelenmesi yoluyla belirlemek uygun olacaktır.

a. Truva Kenti

Çanakkale'nin 32 km güney batısında Çanakkale Boğazı'nın Ege Denizi ile buluştuğu stratejik noktada ve hakim bir tepe üzerinde yer alan (bakınız çizim No. 3) ve Homer'in Truva'sı olduğu genellikle kabul edilen Hisarlık höyüğü, Anadolu'da bilimsel arkeolojik çalışmaların başlangıç tarihi yönünden de önemli bir yer tutar. Schliemann tarafından 1870 ila 1890 yılları arasında, daha çok Homer'in *İliad* eserinde anlatılan Truva kentinin burası olduğunu ispat etmek ve bu öykü'de Priam'a atfedilen hazineyi bulabilmek amacıyla, son derece zahripkâr şekilde kazılan yerleşme, Schliemann'ın ölümü üzerine arkadaşları Dörpfeld tarafından daha dikkatli yöntemlerle 1893-5 tarihlerinde araştırılmış ve dokuz ana yapı katı tanımlanmıştır. 1932-1938 yılları arasında Cincinnati Üniversitesi tarafından desteklenen ve Carl W. Blegen başkanlığında yürütülen bilimsel kazılar ise 30 evrenin saptanmasına yol açmıştır.¹⁰ Ana yerleşme katları alttan yukarı doğru numaralandırılmıştır, ve üç evreden oluştuğu anlaşılan Truva I katı Eski Tunç I çağına tarihlendirilmektedir. Truva I katının en geniş evresinde çapı 90 metreden daha küçüktür (bakınız Çizim No. 2). Oldukça kalın koruma duvarları ile çevrelenen ve taş kuleler ile tahkim olunmuş tek şehir kapılı Truva I'de megaron plân tekrar ortaya çı-

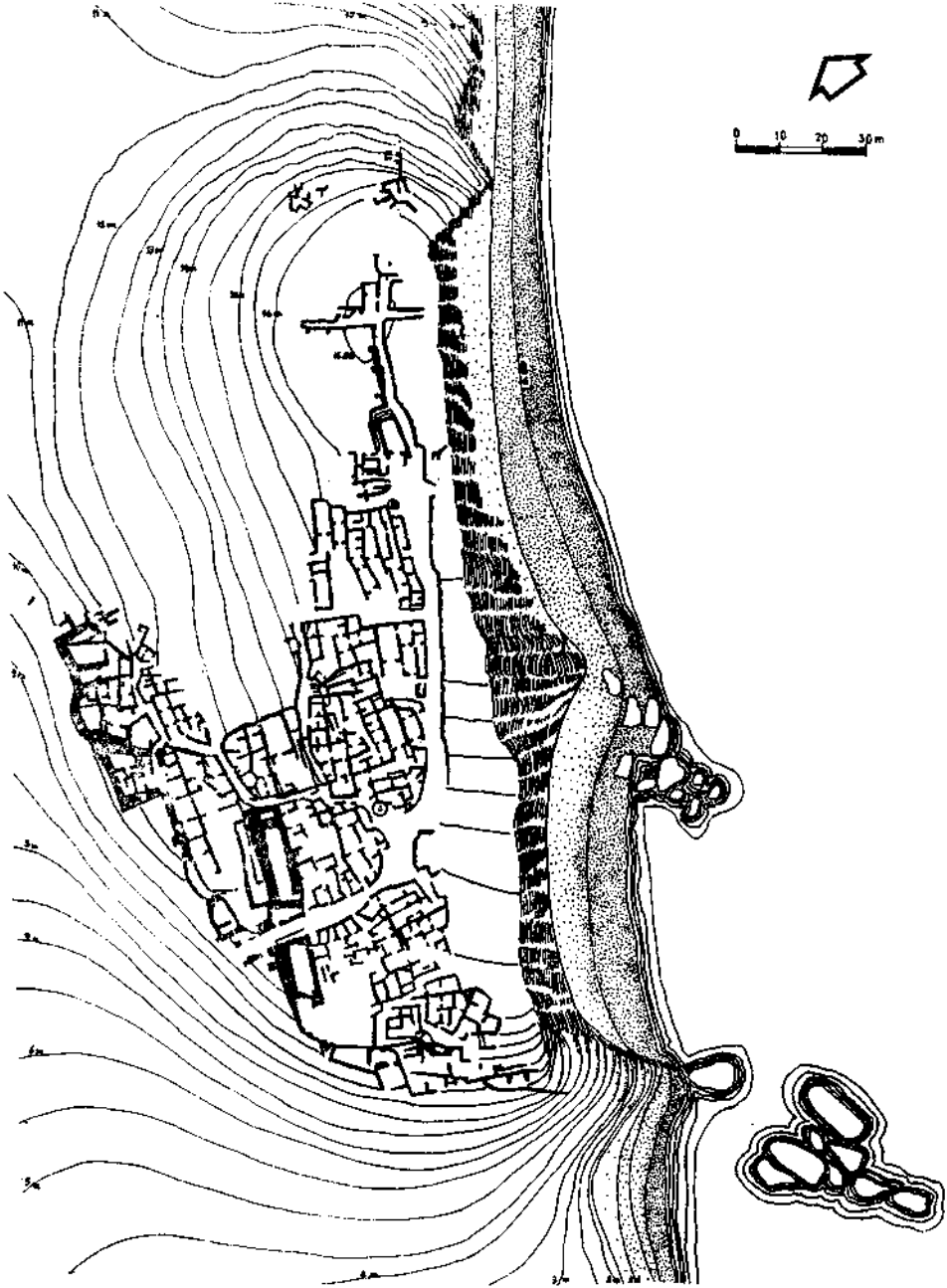

ÇİZİM 5: Truva IIg Evresi Yerleşme Planı (Kaynak: Mellaart, J., "Architectural Remains of Troy I & II", Anatolian Studies, Vol. IX (1959), p. 153, fig. 10).

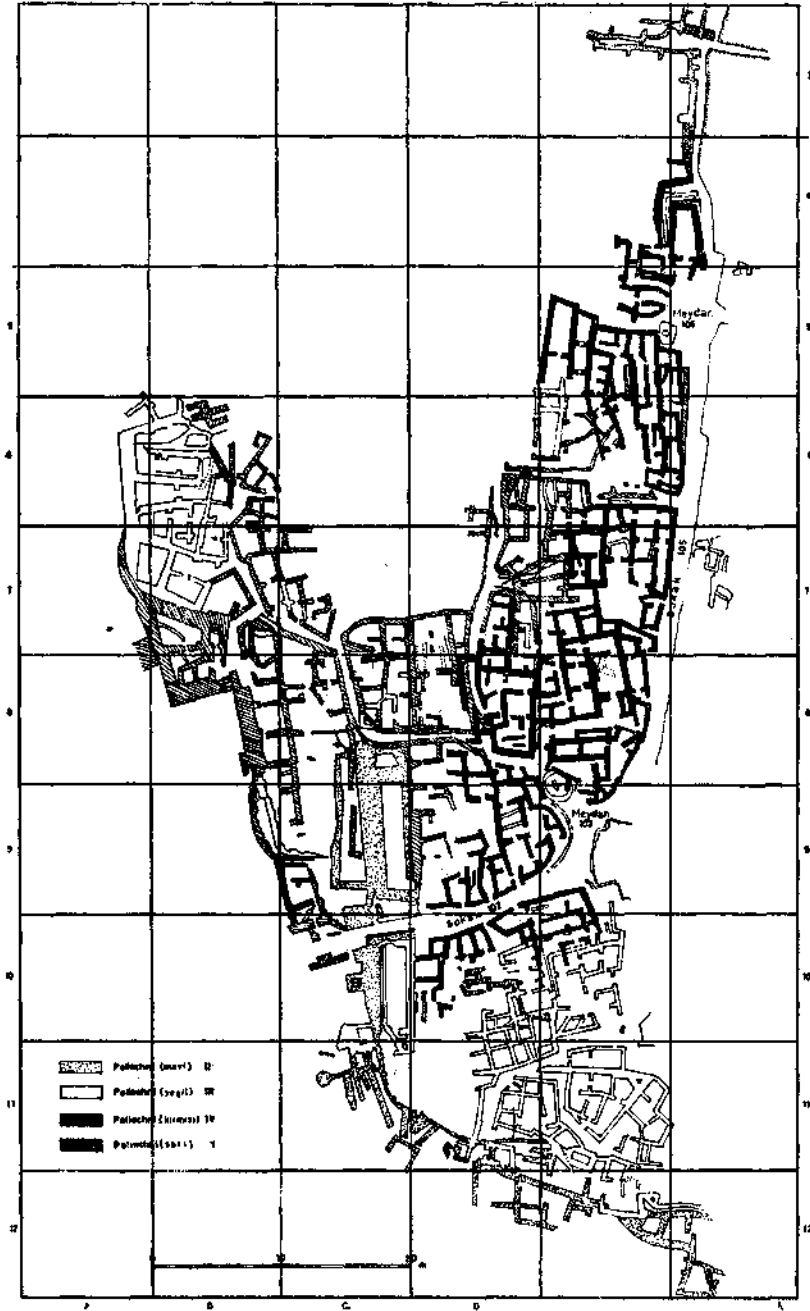
maktadır, (bakınız Çizim No. 4). Yanarak son bulan Truva I'den sonra biraz daha genişçe inşa edilen Truva II'de de kentin küçük ebadları dikkati çekmeye devam etmektedir. Eski Tunç II çağına tarihlendirilen Truva II'de onbir değişik yapı evresi saptanmıştır (bakınız Çizim No. 4). Bu çağın sonuna doğru son derece zenginleşen kent, bu gelişmesinin doruğuna IIg evresinde erişmekte (bakınız Çizim No. 5), ve Schliemann'ın "Priam'ın hazinesi" zannederek ortaya çıkardığı ve İkinci Dünya Harbi sırasında Berlin Müzesi'nden yok olan altın ve gümüş kalıntıları bu evredeki gayet büyük megaron plânlı mekân'ın taban altından kazılmıştır. Yaklaşık olarak M.Ö. 2300 tarihlerinde yakılıp tahrip edilen Truva IIg evresi, kuzeyden ülkeye giren İstilacı yeni kavimlerin ispatlayıcı verileridir. Eski Tunç III ilâ Orta Tunç çağlara tarihlenen Truva III, IV ve V yapı katları ise bu işgallerin sonucu daha önceye nazaran çok fakir yerleşmeler olup yavaş yavaş bu perişan hallerinden kurtularak Geç Tunç çağının görkemli Truva VI (yaklaşık M.Ö. 1800-1300 tarihleri arası) yerleşmesini hazırlayan yapı katları olmuşlardır, (bakınız çizim No. 4). Depremler sonucu yıkıldığı sanılan Truva VI yerine kurulan Truva VIIA evresi ise hafir Blegen tarafından Homer destanında tarif edilen olaylarla yaşıt olduğu ileri sürülmüştür. Buna karşılık, kentin kapladığı saha Truva IIg'ye nazaran biraz daha genişlemek ile beraber, yine de 2 hektardan küçüktür, ve Truva savaşları sırasında Priam'ın 50,000 askerini barındırmasına olanak yoktur. Aslında Schliemann ve diğer hafirler kentin bu kadar küçük olamayacağını ileri sürüp çevrede sayısız tranşeler açarak bir "aşağı kent" in varlığını kanıtlamak istemişler (bakınız Çizim No. 2), hatta Schliemann'ın *İliad*'dan esinlenerek İllum adını verdiği bir iç-kale dışı yerleşmesini çevreleyen duvarlara rastlanmışsa da bunların çok sonraki Hellenistik çağa ait oldukları saptanmıştır. Konuyla uğraşan bilim adamları ya Truva destanının yalnız bir efsane olduğu ve buradaki hisarlık yerleşmesinin Homer'in Truva'sı ile hiçbir ilişkisi bulunmadığı sonucunun çıkarılması gerektiğini ileri sürmüşler, ya da Truva'nın hemen hemen 3000 yıla yaklaşan tarihi boyunca bu kadar küçük bir kent olabileceğinin bir şekilde açıklanması gerektiğini savunmuşlardır. Nitekim soruna başka bir açıdan bakıldığında bir yeni çözüm getirmek olası görülmektedir. Truva'yı tek başına bir kent olarak incelememek, fakat çok daha geniş bir kentsel sistemin, yeni ortaya çıkan metal endüstrisinin oluşturduğu bir denizleneraşırı ticaret sisteminin, yalnızca tek bir birimi olarak kabul etmek lazımdır. Örneğin Truva IIg evresinin bir mimari envanteri çıkarıldığında,¹¹ kentin o anda en fazla 5-600 kişiyi barındırabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu takdirde Truva kenti, daha karmaşık bir kentsel sistemin ancak bir idare ve kontrol merkezi birimi olabilir. Bu varsayım doğru ise bu kentsel sistemin diğer birimlerinin tanımlanması gereklidir ve Troad yöresinde gerçekleştirilmiş olan diğer yerleşim merkezi kazı sonuçlarını bu açıdan bir defa daha değerlendirerek yerinde olacaktır.

b. Poliohni Kenti

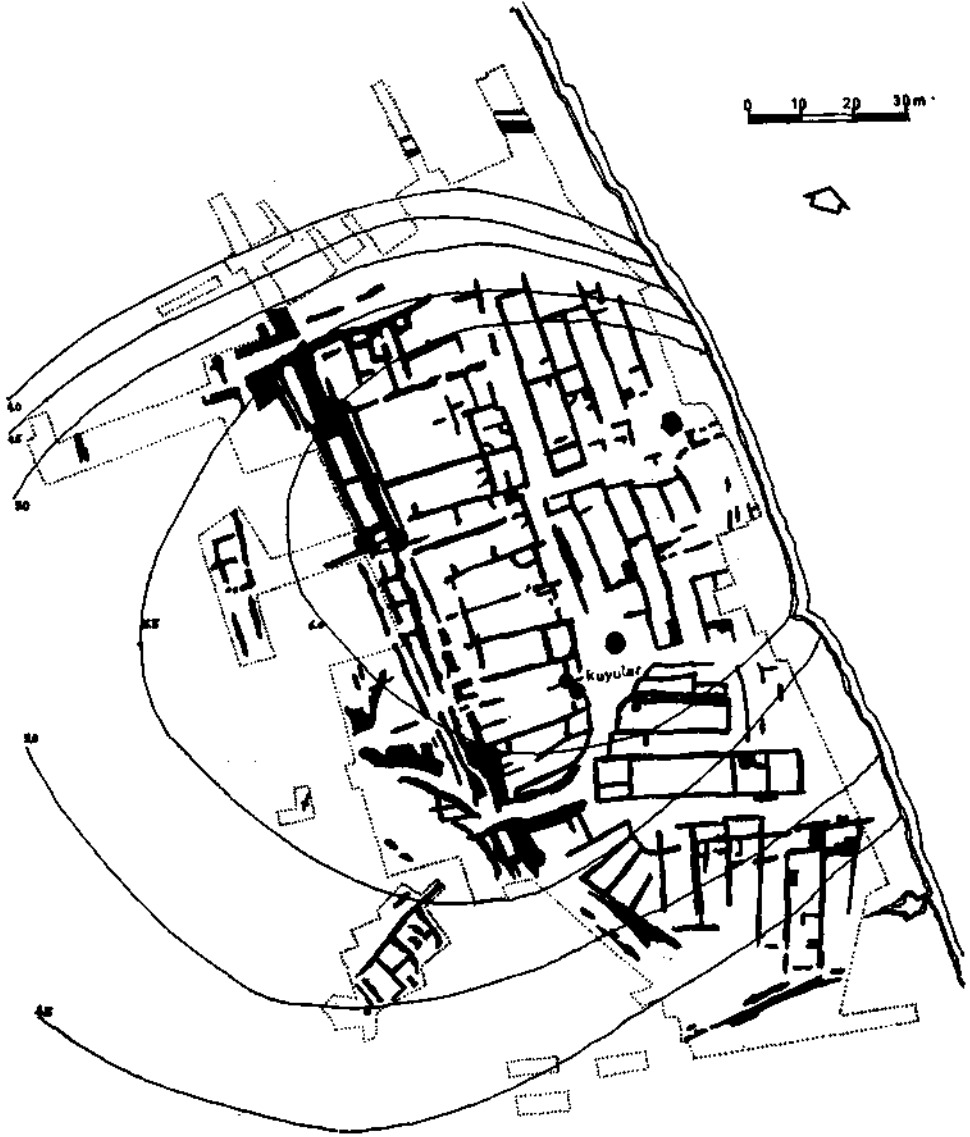
Çanakkale Boğazı'nın karşısında yer alan Limni Adası'nın Anadolu'ya bakan doğu kıyısında bir körfez üzerinde kurulmuş bulunan Poliohni Kenti'nin, Eski Tunç Çağı boyunca varlığını devam ettirdiği saptanan "Truva Denizleneraşırı Kırallığı"nın önemli yerleşme merkezlerinden biri olduğunu ortaya çıkaran İtalyan Arkeoloji Enstitüsü kazıları 1930'larda başlatılmış ve İkinci Dünya Harbi'nden sonra da devam ettirilmiştir,¹² (bakınız Çizim No. 6). Poliohni II-V olarak nitelendirilen dört ana yapı katı (mavi-yeşil-kırmızı-sarı) bulunan kent gerek mimari yapılarının özelliği, gerekse seramik ve diğer arkeolojik verileri yönünden Truva arkeolojisi ile çok yakın benzerlikler göstermektedir. Taş yapılı sur duvarları yer yer beş metre yüksekliğe kadar korunmuş bir şekilde kazılarak ortaya çıkarılmış, bu duvarlar üzerinde okçular için ince uzun mazgal delikleri sap-

ÇİZİM 6: Poliochni ve Çevresi Vaziyet Plânı (Kaynak: Bernabo Brea, L., Poliochni (Città Preistorica Nell'isola di Lemnos), Vol. I, Roma, 1964).

ÇİZİM 7: Poliochni Kenti Yerleşme Planı (Kaynak: Bernabo Brea, L., Poliochni (Città Preistorica Nell'isola di Lemnos), Vol. I. Roma, 1964).

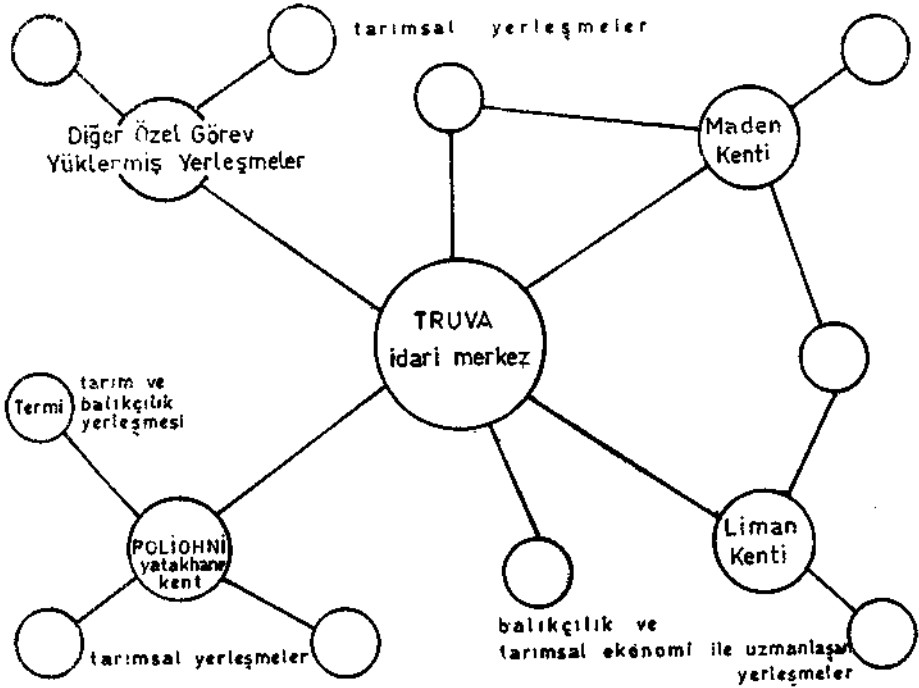
ÇİZİM 8: Termi Kenti Yerleşme Planı (Kaynak: Lamb, W., Excavations at Termi in Lesbos, Cambridge, 1936, fig. ...).

tanmıştır. Genişçe sokaklar şehir kapılarını kent içine bağlamakta, daha dar sokaklar ise ev bloklarını birbirlerinden ayırmaktadır (bakınız Çizim No. 7). Kuzey-güney doğrultusunda ve sahile paralel olarak 200 metre kadar uzanan şehrin ana sokağı genel plânlama açısından şerit (linear) bir kent görünümü vermektedir. Daha büyükçe evler bu ana cadde üzerinde sıralanmış olup ara sokaklar üzerinde ise daha küçük evler bulunmaktadır. Ev plânlarının ana hacimlerinin **megaron** plânlı olduğu dikkâti çekmektedir. Sokakların kesiştikleri noktalarda küçük meydançıklar oluşmakta, bunların ortasında ise taş duvarlı su kuyuları yer almaktadır. Kentin en büyük özelliğinin ise oldukça mükellef oldukları anlaşılan özel evler dışında başka hiç bir saray, idari bina, toplantı mekânı veya alış-veriş merkezi olmamasıdır. Truva IIg ile yaşıt olan ve ev plânları birbirlerine çok benzeyen Poliohni V katı kentin son yerleşme evresidir ve büyük bir deprem sonucu yıkılarak terk edildiği zannedilmektedir. Netice olarak "Troas Kentsel Sistemi" içinde Poliohni kentinin Truva idari merkezine bağlı denizlerarası ticareti yürüten tüccar malikânelerinin toplandığı, bir tür "yatakhane kent"lerden biri olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu kentsel sistemin özel görev yüklenmiş üçüncü tür birimine örnek ise Midilli Adasında gerçekleştirilmiş olan kazılardan elde edilmiştir.

c. Termini Kenti

Midilli Adası'nın Anadolu'ya bakan doğu kıyısında Mitilen (Midilli) kasabasının 10 km kadar kuzeyinde ve aynı ismi taşıyan köyün 2 km kadar doğusunda yer alan Termini yerleşme alanı 1929 ilâ 1933 yılları arasında İngiliz Arkeolog W. Lamb tarafından Ege adalarının ilk çağ tarihini aydınlatılma ve Anadolu ile ilişkilerini saptıyabilme amaçları ile kazılmıştır.¹³ Termini I-V olarak nitelendirilen beş yapı katının hepsi Truva I yapısı katı ile eş tarihlendirilmiştir (bakınız Çizim No. 8). I'den IV'de kadar olan yapı katları duvarla korunmamış olmasına karşılık son yapı katı Termini V'de birden bire bir sur duvarı ortaya çıkmaktadır. Son derece dikkâtlilikle inşa edilmiş olan bu sur duvarına niçin gereksinme duyulduğunu, bu katın bir istila sonucu tahrip edilerek terk edilmesinden anlamak olasıdır, ve Truva I devri sonunda kuzey-batı Anadolu'da diğer yerleşme merkezlerinde izlenen aynı tip istila hareketleri ile paralellik kurulabilir. O oldukça geniş sokakların kolay bir kent içi ulaşım sağladığı yerleşmenin merkezinde bir meydan oluşturulmuş ve meydan çevresinde üç adet su kuyusu da yer almıştır. Diğer yerleşme merkezlerinde de karşılaşılan **megaron** tipli salonları içeren evler ise sokakların iki kenarında sıralanmışlardır. Ev olarak kullanıldığı anlaşılan tek girişli ve çeşitli mekânlardan oluşan yapıların yanında tek tek inşa edilmiş olup içlerinde ocak yeri gibi ek birimlerin olmadığı ve depo veya hayvan ahır şeklinde kullanıldıkları anlaşılan yapılar da ortaya çıkarılmıştır. Poliohni'de olduğu gibi Termini'de de evler dışında hiç bir kamu binası tespit edilememiştir. Mimarisinin genel karakteri ve elde edilen diğer arkeolojik verilerden Termini'nin bir tarımsal yerleşme olduğu anlaşılmakta ve "Troas Kentsel Sistemi" içindeki tarım, hayvancılık ve balıkçılık ekonomisinin örgütlendiği birimlerden birine örnek olmaktadır.

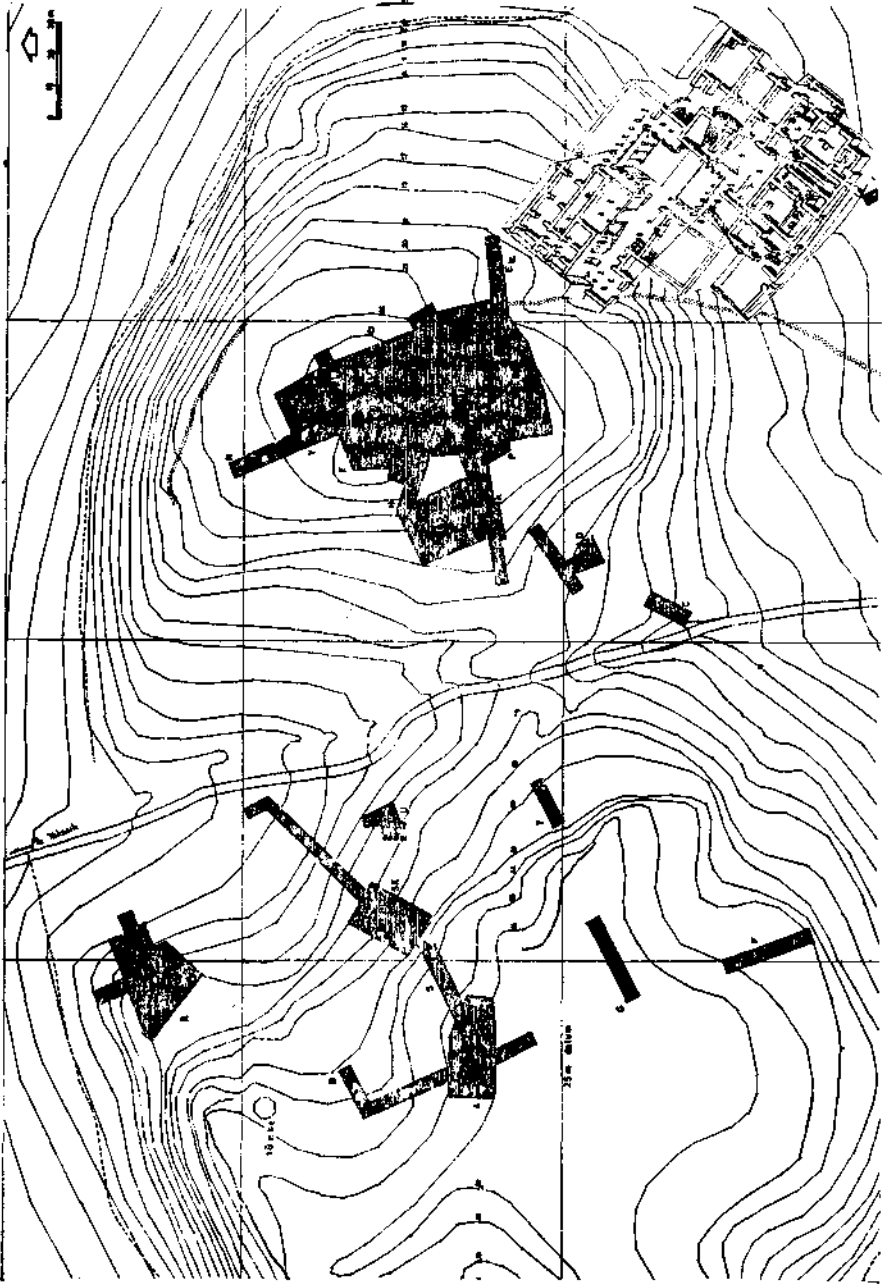
Netice olarak, eldeki arkeolojik verilerin topluca değerlendirilmesi ile kuzey-batı Anadolu yöresinin tümünü kapsayan ve "Troas Kentsel Sistemi" diye nitelendirilen kentleşme olgusunu şematik olarak bir kere daha özetlemek olanağı ortaya çıkmaktadır (bakınız Çizim No. 9). Bu şemada, Truva Kenti, kentsel sistemin idari merkezini oluşturmakta ve yalnızca yönetici ve tören düzenleyici birimleri bünyesinde toplamakta, ona bağlı olarak özel görevler yüklenmiş kentsel birimler (ticaret limanları, madencilik veya metal üretme merkezleri, gemi inşaatı veya tersane merkezleri, veya örneğin Poliohni gibi tüccarların toplandığı "yatakhane kentler") coğrafik şartların emrettiği biçimde

ÇİZİM 9: "Troad Kentsel Sistemi" şeması.

yöreye dağılmış bulunmakta ve bütün bu birimlere bağlı ve onları besleyen tarımsal yerleşme birimleri (örneğin Termi Kenti veya yöreye dağılmış ve arkeolojik yönden daha incelenememiş sayısız yerleşme) yer almaktadır. Aslında bütün yöreyi, daha doğrusu tüm şemayı, her birimi birbiri ile ilişkili ve tam uyum içinde işliyen tek bir "metropol" olarak nitelendirmek herhalde hatalı olmayacaktır. Aynı tür denizlerarası ticaret ile uğraşan kentsel sistemlerin Anadolu'nun diğer sahil kesimlerinde, örneğin merkezi Tarsus kenti olduğu anlaşılan çukurova yöresinde, izleyebilmekteyiz. Bu noktada, Anadolu'daki kentleşme olgusunu "büyük nehir vadileri" olarak nitelendirilen Mezopotamya, Mısır veya İndüs gibi yörelerdeki kentleşme olgusu ile karşılaştırmak yerinde olacaktır. M.Ö. 3'üncü binde bir Anadolu çiftçisi kendisi ve ailesi yanında her biri kentsel sistem içinde üretken olan ve kent ekonomisinin gelişmesine yapıcı katkıda bulunan, örneğin bir bakır madeni işçisini, bir tunç-metal işçisini, bir gemi marangozunu, bir gemiciyi, veya denizlerarası ticaret yapan bir tüccarı ve ailesini beslerken, aynı tarihlerde Mezopotamyalı bir çiftçi ise kendi ailesi yanında kent yaşamı içinde yalnız tüketici durumda olan kalabalık bir rahip sınıfı temsilcilerini, veya kentin can damarlarını emen devamlı bir ordunun erlerini, yahut da kentin yalnızca zıgaratını veya kral sarayını bezemekle uğraşan bir lapis-lazuli ve fildişi ustasını beslemek durumunda kalmıştır.

Böylece, temelleri Er-Kalkolitik Çağ'da atılan ve Eski Tunç çağının başından beri izlediğimiz "Troad Kentsel Sistemi"nin aynı refah düzeyini sürdürerek Orta ve Genç

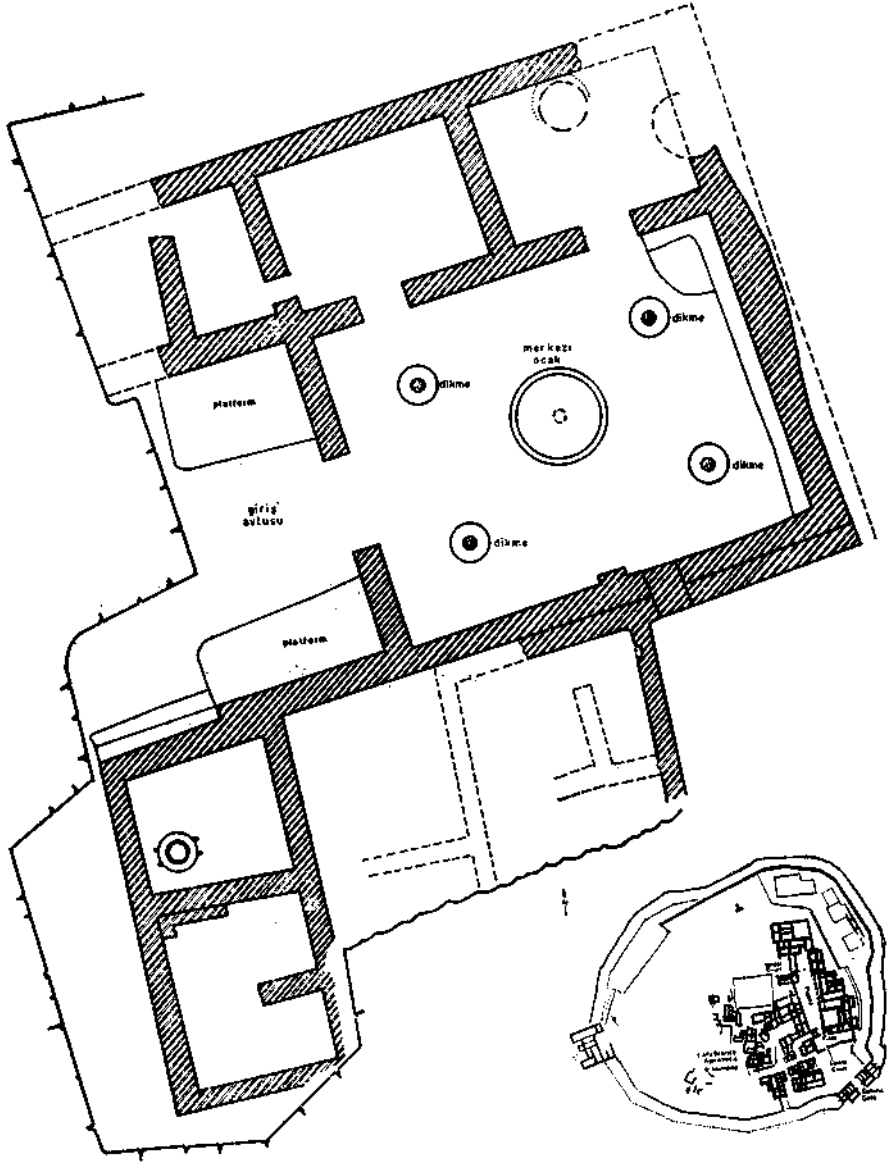

ÇİZİM 10 : Beycesultan Vaziyet Planı ve "Yanmış Saray" (Kaynak : Lloyd, S. and Mellaart, J., Beycesultan, Vol. I, London, 1962, ill. 1).

Tunç çağlara da uzandığını (yaklaşık 2500-3000 yıllık bir süre içinde) arkeolojik verilerden belirlemekte, ve daha sonraki yüzyıllarda Hitit yazılı belgelerinde Ahhiyava adını alacak bu yörenin kentsel gelişmesinin M.Ö. birinci binde kendine özgü demokratik yöntemleri ile Klasik Yunan Şehir Devleti'nin (polisin) ortaya çıkacağı zemini hazırladığına şahit olurken, öbür yandan M.Ö. 3'üncü bine ait bir Sumer kentinin daha sonraki yüzyıllarda neden tam otokratik ve köleci işgücüne dayalı bir Akkad ve Assur imparatorluğunu yarattığını kolayca anlaşılabilmekteyiz.

ORTA TUNÇ ÇAĞI SARAY-KENT OLGUSU ve BEYCESULTAN

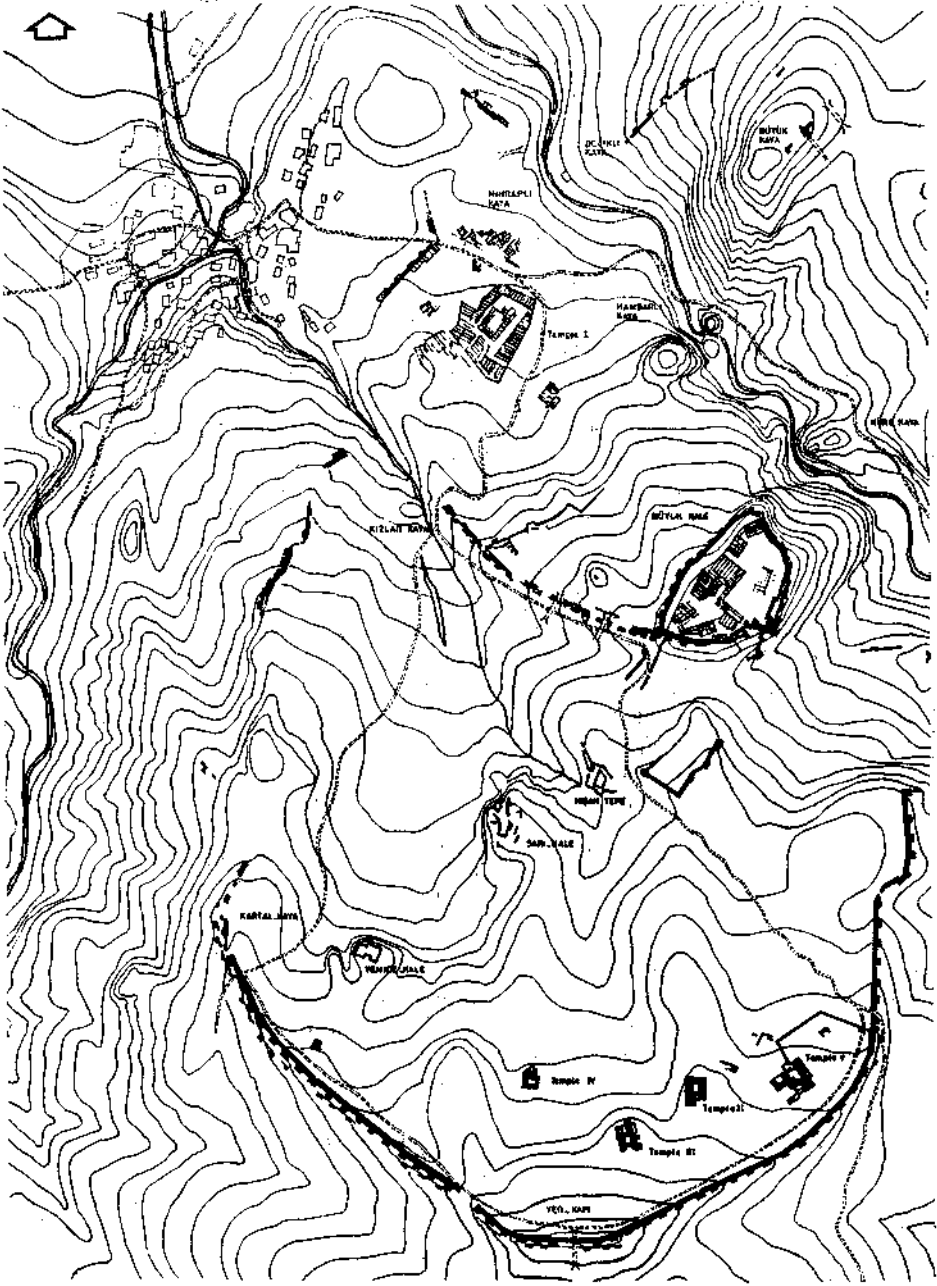
Güney-batı Anadolu yöresi için Er-Kalkolitik çağın kronolojisini saptama olanağı veren Beycesultan kazıları, Tunç çağı için de önemli bir bilgi kaynağı olmuştur.¹⁴ Bilhassa Eski Tunç çağının sonlarına doğru dinsel mimari için ilginç örnekler veren bu yerleşmede megaron plânlı ve her evrede çift olarak (belki biri erkek tanrı, diğeri dişi tanrıça için) inşa edilmiş sunaklı ve bol seramikli tapınaklar ortaya çıkarılmıştır. Yaklaşık olarak M.Ö. 4750 yıllarından beri bir yerleşme merkezi olan Beycesultan'ın Orta Tunç Çağı başlarında ise Hitit yazılı belgelerinde Arzava diye nitelendirilen krallığın merkezi olduğu tahmin edilmekte, ve M.Ö. 19'uncu yüzyıla gelindiğinde bu devamlı yerleşme katlarının çeşitli evrelerinin yaklaşık 20 metre yüksekliğinde ikiz bir hüyükün oluşmasına yol açtığı görülmektedir (bakınız çizim No. 10). Bu ikiz hüyükün ortasından bir yol geçmekte, batı tepesinde inşa edilmiş olan çeşitli kamu binaları kendilerini çevreleyen ayrı bir surla korunmakta, doğu tepesinin tamamı ise görkemli bir saray ile kaplanmaktadır. Böylece aynen kuzey-batı Anadolu yöresi gibi güney-batı Anadolu yöresinde de Beycesultan yerleşmesinin kamu binaları ile bir saraydan oluşan idari merkez görevi yüklendiği ve "Arzava Kentsel Sistemi" diye nitelendirebileceğimiz bir kentleşme olgusunun varlığı kanıtlanmaktadır. Orta Tunç çağı idari merkez yerleşmesinin Eski Tunç çağı örneği ile en büyük farkı ise Truva Ilg evresinin mütevazı ölçekli prens-malikânesinin yaklaşık 500 yıl sonra Beycesultan'da bir "saray-kent" hüviyetine bürünerek tüm kent ölçeğine hakim olmasıdır. Yaklaşık olarak M.Ö. 1750 tarihlerinde (muhtemelen bir Hitit ordusu tarafından) yakılarak tahrip edildiği anlaşılan ve bu yüzden "yanmış saray" diye nitelendirilen Beycesultan sarayı, ahşap ve taş temeller üzerinde kerplç dolgulu yarı ahşap-karkas bir üslupla inşa edilmiş olup iç avlular etrafında iki katlı bir mimari kompozisyon oluşturmakta, ve daha sonraki yüzyıllarda Girit Adasındaki Minoan ve Yunanistandaki Miken yerleşme merkezlerinde izleyeceğimiz saraylar ile büyük benzerlikler ortaya koymaktadır (bakınız çizim No. 10). Büyük bir kısmı kazı alanlarının dışında kalan ve halen 80 kadar odası kazılmış olan Beycesultan'daki "yanmış saray"a Ege yöresinde olduğu gibi Anadolu'nun Karahüyük-Konya veya Acemhüyük-Aksaray¹⁵ gibi diğer yörelerdeki yerleşme merkezlerinde de paralellikler izleyebilmekteyiz. Bütün bu saray-kentlerde görülen mimari üslup üstünlüğü ve arkeolojik buluntuların zenginliği, metal çağların ortasında Anadolu uygarlıklarının ne denli yüksek bir refah seviyesine çıktıklarını, ve Anadolu'ya komşu çevre yörelerdeki uygarlıkların dikkatlerini nasıl tehlikeli bir biçimde üzerlerine çektiklerini açıkça ortaya koymaktadır, çünkü çok kısa bir süre sonra Orta Anadolu'da birdenbire "Assurlu Ticaret Kolonileri" devrinin başladığına şahit olunmaktadır. Anadolu'ya ilk yazının girmesi ile noktalanmış bu gelişme Anadolu kentleşme sürecinin metal çağlardaki en son halkasını oluşturmaktadır.

ÇİZİM 11: Kültepe Hüyük'te Orta Tunç Çağı sonu Saray-Tapınak Binası ve Alaca Hüyük Vaziyet Planı (Kaynaklar: Özgüç, T., "The Art and Architecture of Ancient Kanesh", Anatolia (Anadolu), Vol. VIII, Ankara, 1964 ve Koşay, H.Z.-Akok, M., Alaca Hüyük Kazısı 1940-48, TTK Basımevi, Ankara, 1966, lev. I).

ASSURLU TİCARET KOLONİLERİ DEVRİ VE KÜLTEPE-KANEŞ KENTİ

Hafirlerinin bütün uğraşlarına rağmen Beycesultan'dan hiçbir yazılı belge elde edilememesine karşılık "yanmış saray" ile hem yaşıt olup bu kerre Orta Anadolu'da Kayseri'ye 19 km uzaklıkta Sivas yolu üzerinde yeralan Kültepe Hüyük'te Anadolu'nun ilk ve en eski yazılı belgeleri elde edilmiştir. Anadolu'ya yazıyı sokarak yeni bir çığır açılmasına olanak verenlerin ise Assurlu tüccarların olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda "Kapadokya tabletleri" diye de bilinen ve Eski Assurca lisanında çivi yazısı ile yazılmış bulunan pışmış toprak belgelerin 1925 yılında Macar arkeolog Hrozny tarafından Kül tepe'den geldiği tespit edilmiştir. Hrozny'nin başlattığı ilk kazılara, son 20-25 yıldır Prof. Dr. Tahsin Özgüç ve Prof. Dr. Nimet Özgüç tarafından devam edilmektedir.¹⁶ Ele geçen tabletlerin yüzde doksanından fazlasının Assurlu tüccarların iş mektupları olduğu görülmüş, bunların yanında boşanma ilâmları gibi bazı hukuki belgelere rastlanmış, ve çok az miktarda da tarihi belge elde edilmiştir. Yazılı belgelerin incelenmesinden ve arkeolojik araştırmaların sonucundan Kültepe kentinin iki ayrı kısımdan oluştuğu anlaşılmaktadır: bir asıl yukarı kent, bir de Assurlu tüccarların yerli halkla birlikte oturdukları anlaşılan aşağı kent veya **Karum**. Merkezi Dicle Nehri üzerindeki Aşur kenti olan Assurlu Krallığı'nın, yaklaşık olarak M.Ö. 2'inci binin ortalarında Mezopotamya'ya maden cevheri ve diğer metalleri satan ve sayıları 20'yi bulan çeşitli Anadolu yerleşme merkezini askeri ve politik bir hegemonya altına alarak buralarda **karum** adı verilen, fiatların ve vergilerin tespit edildiği veya borçların tahsil edilerek vergi cezalarının bulunduğu bir nevi borsa görevi gören kent dışı varoşlara kendi tüccarlarını yerleştirdiğini, ele geçen yazılı belgelerden belirlemekteyiz. Bu ticaret kolonilerinin içinde en önemlisinin Kültepe-Kaneş Karum'u olduğunu yine bu belgelerden anlamaktayız. Anadolu'dan satın alınan bakır, amber (kehlibar), karnelian (kırmızı mühür akiki) ve bir miktar da demir cevherine karşılık çeşitli tür kumaş ve de kurşun veya kalay cevherinin geri satıldığı bu ticaretin eşek kervanları ile yapıldığı belirlenmektedir. Yerli halk ile çok iyi ilişkiler kuran bu tüccarların, hatta Aşur'da uzun süre yalnız bıraktıkları karıları yerine yerli kadınlar ile geçici evlilikler kurdukları anlaşılmaktadır. Dört adet yapı katı tespit edilmiş olan Kaneş-Karum'undaki ilk iki katta Assurlu tüccarların izine rastlanmaz. Buna karşılık üçüncü kez yeniden kurulan Kat II ile aradaki bir kesiklikten sonra kurulan Kat Ib'de çok yaygın bir Assurlu varlığı belirlenmektedir. M.Ö. 1750 yıllarında ise yakılarak tahrip edilen Kat Ib'den sonra 2 asır süren "Assurlu Ticaret Kolonileri" Devri Anadolu'da sona erer. Orta Anadolu kentlerinde bu tarihten sonra üstünlüğü ise, uzun bir süredir, başka bir deyimle M.Ö. 2300'lerdeki istilâlardan beri, Anadolu'daki varlıkları kesinlikle kanıtlanan Hint-Avrupa kavimlerinden biri, Hitit'ler sağlar. Kendilerinden önceki Luvi'lar gibi Hititler'de ilk başlarda Anadolu'ya yayılarak Eski Tunç III çağının sonu ile Orta Tunç Çağı başında, yani Assurlu'ların Anadolu'ya yerleşmelerinden hemen önce, bir çok Orta Anadolu kentine yerleşmişler, bu arada Kültepe'nin esas hüviyetinde de bunların varlıkları arkeolojik veriler ile kesinlikle saptanmıştır. Renkli ve parlak bezemeli "Kapadokya seramiği"ni yaratan ve Hatti adı verilen yerli halkla kaynaşarak yeni bir kültür oluşturan Hititler'in bu devirde ilk ortaya çıkan yuvarlak taş mezarlar ile bu mezarlardan elde edilen alabastır (su mermeri) idollerle olan ilişkileri kadar Kültepe Hüyük'teki çeşitli yapı katlarında ortaya çıkarılan bir çok mimari esere de katkıları olduğu belirlenmiştir. Bilhassa M.Ö. 2100 yıllarına tarihlendirilen Eski Tunç III çağının ikinci evresinde bulunan **megaron** planlı büyük bir bina çok ilginçtir, (bakınız Çizim No. 11). Önce bir saray kalıntısı, daha sonra ise bir tapınak olabileceği ileri sürülen bu binanın orta kısmında bir portikten girilen beyaz sıvalı kare bir mekân yer almakta, di-

ÇİZİM 12: BOĞAZKÖY-Hattuşaş Vaziyet Planı (Kaynak : Bittel, K., et al, Boğazköy III, 1952-55, Berlin, 1956).

ger yan hacimler ile bağlantısı olan bu mekân'ın ortasında ise kocaman yuvarlak bir ocak-yeri etrafında dört ahşap kolon bulunmaktadır. Bu binaya çok benzer bir örneğin aynı tarihlerdeki Beycesultan yapı katı VIII'de önümüze çıkmasına karşılık, en ilginç paralelliğin bu tarihten 900-1000 yıl sonra inşa edilecek olan Miken saraylarının mimari üslubu ile kurulabilmesidir.¹⁷ Bu tarihlerden sonra çok zenginleşen ve büyüyen kentin çevresinde daha sonra Assurlular tarafından Karum-Kaneş adı verilecek olan bir aşağı şehir oluşturulmuştur. Assurluların Anadolu'ya yerleşmelerinden yaklaşık 150-200 yıl önce Orta Anadolu'da izlenen refah seviyesinin yüksekliğini hem Kültepe'deki bu kalıntılardan belirleyebilmekteyiz, hem de Kültepe'nin kuzeyinde ve Kızılırmak nehrinin kıvrımının oluşturduğu yöre'nin ortalarında yeralan Alaca Hüyük yerleşmesinde ortaya çıkarılan 13 adet Eski Tunç "Kral Mezarı"ndan elde edilen altın, gümüş, tunç, ve demir silah ve ziynet eşyasının zenginliğinden anılabilmekteyiz. Mahmatlar ve Horoztepe¹⁸ gibi Alaca Hüyük yerleşmesinin daha kuzeyindeki yörelerden de elde edilen bu tip mezar hazineleri Assurluların Anadolu'da niçin politik ve ekonomik bir hegemonya oluşturmak istediklerinin açık delilidir. Yazılı belge elde edilen bir diğer yerleşme olan Alaca Hüyük ise Türk arkeolojik araştırmalarının bilimsellik kazandığı 1930'lardan beri aralıklı olarak devam ettirilmekte olup Prof. Dr. Hamit Z. Koşay başkanlığında sürdürülen bu çalışmalardan ayrıca Kültepe'de izlediğimiz Eski Tunç Çağı sonu öz Anadolu saray-kent olgusunun giderek nasıl bir Hitit saray-kentine dönüştüğü saptanabilmektedir¹⁹ (bakınız Çizim No. 11). Eski adı Kussara olduğu zannedilen ve Hitit başkentli Boğazköy'ün yaklaşık 32 km kuzey-doğusunda yeralan Alaca Hüyük'te, Assurlu Ticaret Kolonileri devrinin sonunda ve Eski Hitit Krallığı devrinin başında bir Orta Anadolu saray-kentinin nasıl biçimlendirildiğini izleyebilmekteyiz. Kentin yaklaşık 4 hektarlık bir alana yayıldığını, etrafının hemen hemen dairesel bir sur duvarı ile çevrelendiğini, iki büyük giriş kapısının bulunduğunu, ve çok büyük ölçüde bir sarayın kent ölçeğine hakim olduğunu belirlemekteyiz. Alaca Hüyük ve benzeri bir çok Orta Anadolu kenti, Hitit kültürü ile Hatti diye nitelendirilen öz Anadolu kültürünün bir sentezi sonucu ortaya çıkmışlardır. Buna karşılık kendilerine başkent olarak seçtikleri Boğazköy-Hattuşaş'da ise yalnızca Hitit uygarlığının bir eseri ile karşı karşıya bulunmaktayız.

GEÇ TUNÇ ÇAĞI ve BOĞAZKÖY-HATTUŞAŞ KENTİ

Anadolu'ya döğme demir teknolojisi ile ehlileştirilmiş atı ilk kez getirdikleri kesinlikle saptanan Hint-Avrupa kavimleri, gerek demir silah ve aletlerinin üstünlüğü, gerekse atın savaş meydanlarında kendilerine sağladığı yeni manevra yeteneği sonucunda kısa zamanda Orta Anadolu'da politik hakimiyetlerini ilân etmişlerdir. Her iki teknolojinin tekelini Anadolu'ya yine kuzeyden saldıran "Deniz Kavimleri" İstila'ları sonucu M.Ö. 1200 yıllarında yıkılana kadar ellerinde tutan Hititler, Anadolu tarihinde ilk kez ülke çapında bir politik bütünlüğü gerçekleştirerek, Suriye ve Mezopotamya'ya saldırebilmişler, hatta Babil kentini M.Ö. 16'ncı yüzyılda zaptederek tahrip etmişlerdir. M.Ö. 14'üncü yüzyılda ise Mısır orduları ile Kadeş'de denk bir mücadele vererek, ünlü Kadeş andlaşmasını imzalamışlardır. Hititler'in politik ve askerî alanlardaki bu başarılarını kendilerine başkent olarak seçtikleri ve Anadolu'nun kendi geleneklerine ters düşen Mezopotamya tipi bir merkezîyetçi ve otokratik idare sistemi ile sağlamışlardır. Bu yüzden topografik yapısı sarp kayalar ve derin vadiler ile çabuk yükselen ve alçalan tepelerden oluşan Boğazköy-Hattuşaş kenti, Anadolu'da bu tarihe kadar izlediğimiz kentleşme olgusundan çok değişik bir görünüm sergilemektedir (bakınız Çizim No. 12). Fransız gezgin Charles

Texier'in 1834 yılında ilk kez ziyaret ettiği Boğazköy yerleşmesinde 1894 yılında Ernst Chantre tarafından gerçekleştirilen ufak çapta bir kazı sonucu ilk yazılı belgeler ele geçirilmiştir. Bu yüzyılın başından itibaren Alman hafifler tarafından sistematik olarak kazılan Boğazköy,²⁰ yüksek bir tepe üzerine kurulmuş ve kral malikânesi ile kamu binalarından oluşan bir iç kale (Büyükkale) ve çok geniş bir sahayı kaplayan bir aşağı kentden oluşmaktadır. Her iki kesimde de beş yapı katı saptanan kazılar ayrıca Hitit askeri mimarisinde ilginç örnekler vermiştir. Masif taş bir alt konstrüksiyon üzerine kalın kerpiç duvarlar ile oluşturulan surlar ve aslan ve sfenskerin koruduğu görkemli şehir kapıları Anadolu'da ilk kez anıtsal mimarının örneklerini vermektedirler. Yine Mezopotamya kentsel sisteminde olduğu gibi, büyük ve etkin bir rahip sınıfının varlığını kanıtlayan ve artı ürünün kontrol edildiği merkezler olarak geniş erzak depoları ile birlikte inşa edilmiş bulunan tapınaklar aşağı kentin çeşitli kısımlarına serpiştirilmiş bulunmaktadır. Boğazköy'de izlenen "anıtsal mimari", Hitit devletinin gücünü simgeliyordu. Aynı anıtsal ölçek, Alisher Hüyük,²¹ Alaca Hüyük, Maşat Hüyük²² gibi diğer Orta Anadolu kentlerinde de uygulanmıştır. Mimari ve arkeolojik verilerin ortaya koyduğu bu güçlü devlet olgusunu Büyükkale'den elde edilen ve binlerce pişmiş toprak tabletten oluşan Hitit resmi arşivleri de yazılı belgeler yoluyla kanıtlamaktadır. Alaca Hüyük ve Maşat Hüyük gibi diğer yerleşme merkezlerinde de ortaya çıkarılan bir çok tablet okundukça Hitit tarihinin ana hatları önümüzdeki yıllarda çok daha açık bir biçimde ortaya konabilecektir.

SONUÇ

M.Ö. 1200 yıllarında başlayan yeni istilâlar, Anadolu'da yalnız Hitit Krallığı'nın yıkılmasını da beraberinde getirmemiş, Truva'dan Beycesultan yöresine, Konya ovasından Çukurova'ya kadar bütün Geç Tunç Çağı yerleşmelerinin yerle bir edilmesine yol açmıştır. Yakıp ve yıkmamanın şiddeti o denli güçlü olmuştur ki, Anadolu M.Ö. 1000 yıllarından itibaren yaklaşık 2-300 yıllık bir "karanlık devir" geçirmiştir. Kentleşme olgusunun tam bir kesikliğe uğradığı bu dönemde, bir çok yerleşme merkezi son kez terkedilmiş, Anadolu'ya tam bir göçebe yaşam hakim olmuştur. Bu istila fırtınasının kopardığı toz yavaş yavaş kalktığında, yaklaşık olarak M.Ö. 8'inci yüzyılın başlarında, Anadolu'da Demir Çağın başladığına ve bir seri yeni devletin Anadolu haritası üzerinde yerlerini aldıklarına şahit olmaktayız. Doğu'da Ururtu'dan Orta Anadolu'da Frig'lere ve Batı'da Lidya'lılara kadar yepyeni bir kentleşme mozayigi biçimlenmektedir. Fakat Demir Çağ'da Anadolu'nun kentleşme olgusunu ayrı bir makale'de değerlendirmek yerinde olacaktır.²³ Yalnız Geç Tunç Çağın sonunda Hitit kentleşme olgusunun ortaya koyduğu "doğu kenti-batı kenti" ikileminin Anadolu'nun Demir Çağ kentleşmesinin de özelliği olacağını şimdiden belirtmek yerinde olur. Çünkü Batı Anadolu'daki İyonya kentleri, özellikle Milet'li Hippodamos'a atfedilen "ortogonal Kent plânlama" modeli, Klasik Yunan polisinin ortaya çıkacağı zemini hazırlarken, Orta ve Doğu Anadolu kentleri Pers istilası ve etkisinin altına girmek üzeredir. Bu ikilem Büyüyük İskender'in Hellenistik İmparatorluğu'nu kurma çabaları ile bir çözüme ulaşma istidadı gösterdi idiyse de günümüze dek etkinliğini sürdürmüş, ve İstanbul ile Ankara kentlerinin Anadolu'daki son devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olabilme mücafelesi vermelerine kadar devam etmiştir.

NOTLAR

- 1 Birinci makale için bakınız: **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, "Beşeri Bilimler - Humanities", Vol. 6-1978, ss. 75-96; bu çalışma ilk kez Londra Üniversitesi'ne sunulan bir Master of Philosophy tezi için hazırlanmıştır, bakınız: Danışman, G., "The Birth and Development of Architecture in Anatolia from the Earliest Times to 1000 B.C.", M. Phil. Thesis, Institute of Archaeology, University of London, 1968.
- 2 Anadolu'nun Kalkolitik ve Tunç Çağları'na ait yayınlar için bakınız: a. Alkım, U.B., *Anatolia I*, Nagel Publications, Geneva, 1968; b. Mellaart, J., *The Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Near East*, Khayat Publications, Beirut, 1966; c. —, "Anatolia before c. 4000 B.C.", *Cambridge Ancient History*, Vol. I, Chpt. VII, 1964, d. —, "Anatolia c. 4000-2300 B.C.", *Cambridge Ancient History*, Vol. I, chpt. XVIII, 1962; e. Lloyd, S., *Early Highland Peoples of Anatolia*, Thames and Hudson, London, 1967.
- 3 Bu noktaların açıklandığı kısımlar için bakınız: Mellaart, J., *The Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Near East*, Khayat Publications, Beirut, 1966, s. 116.
- 4 Beycesultan'daki Kalkolitik ve Eski Tunç Çağlar için bakınız: Lloyd, S. and Mellaart, J., *Beycesultan I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, London, 1962.
- 5 Megaron tipi plandan, uzun dikdörtgen bir mekâna kısa kenarların birinden girilmesini ve girişin her iki kenarında dikdörtgenin uzun kenarlarının daha da uzayarak bir giriş holü veya antre meydana getirmesini anlamaktayız.
- 6 Can Hasan için bakınız: French, D.H., "Excavations at Can Hasan, First to Sixth Preliminary Reports", *Anatolian Studies*, Vols. XII-XVII (1962-1967).
- 7 Bu yörelere ait daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Alkım, U.B., *Anatolia I*, Geneva, 1968, s. 74. Ayrıca Mersin ve Tarsus için bakınız: a. Garstang, J., *Prehistoric Mersin, The excavations at the Mound of Yümük Tepe*, London, 1953; b. Goldman, H., *Excavations at Gözli Kule, Tarsus*, Vol. I-II, Princeton, 1950-56.
- 8 Bu iki yöredeki arkeolojik araştırmaların son durumuna ait bir özet açıklama için bakınız: Alkım, U.B., *Anatolia I*, Geneva, 1968, ss. 75-76. Ayrıca O.D.T.Ü'nün zaman zaman yayınlamakta olduğu *Keban Projesi Çalışması* adlı kazı raporlarına bakınız. Ayrıca bakınız: a. Alkım, H., "Gedikli (Karabüyük) Çanak-Çömleğine toplu bir Bakış", VIII. Türk Tarih Kongresi, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1979; b. Duru, R., *Keban Projesi Değirmen Tepe Kazısı 1973*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1979; c. Koşay, H.Z., *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1976; d. Koşay, H.Z. ve Akok, M., *T.T.K. tarafından yapılan Büyük Güllücek Kazısı - 1947-49*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1957.
- 9 İkiztepe kazı ve araştırmalarının ilk sonuçlarının özeti için bakınız: Alkım, U.B., "İkiztepe Kazısı: İlk Sonuçlar", VIII. Türk Tarih Kongresi, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1979, ss. 151-157.
- 10 Truva Kenti ve civarındaki araştırmaların yayınları için bakınız: a. Blegen, C.W., "Troy", *Cambridge Ancient History*, Vol. I, chpts. XVIII, XXIV and Vol. II, chpts. XV, XXI, 1964; b. Blegen, C.W., Boulter, C.G., Caskey, J.L., Rawson, M., and Sperling, J., *Troy: Excavations Conducted by the University of Cincinnati, 1932-1938*, 4 vols., Princeton, 1950-8; c. Dörpfeld, W., *Bericht über die im Jahre 1893 in Troja veranstalteten Ausgrabungen*, Leipzig, 1894; d. Dörpfeld, W., *Troja und Ilion*, Athens, 1902; e. Leaf, W., *Troy. A Study in Homeric Geography*, London, 1912; f. Maclaren, C., *Dissertation on the Topography of the Plain of Troy*, Edinburgh, 1822; g. Page, D.L., *History and the Homeric Iliad*, California University Press, 1959; h. Schliemann, H., *Ithaka, der Peloponnes und Troja*, Leipzig, 1869; i. —, *Troy and its Remains*, London, 1875; j. —, *Ilion, the City and Country of the Trojans*, London, 1880; k. —, *Troja: Results of the Latest Researches and Discoveries on the Site of Homer's Troy*, London, 1884; l. —, *Bericht über die Ausgrabungen in Troja im Jahre 1890*, Leipzig, 1891; m. Schmidt, H., *Heinrich Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer*, Berlin 1902; n. Schuchhardt, C., *Schliemann's Excavations* (English trans. E. Sellers, London, 1892).

Ayrıca Truva'nın mimari kalarının kritik bir analizi için bakınız: Mellaart, J., "Architectural Remains of Troy I and II", *Anatolian Studies*, Vol. IX, 1959, pp. 131-162.

- 11 Truva IIg Evresinin bir mimari envanteri şu şekilde verilebilir (bakınız Çizim No. 4):
 - a. Tören veya kabul salonu olarak kullanılabilen megaron planlı "Büyük Bina" (IIA),
 - b. "Kent Kralı'nın Evi" (Bina HS) ve müştemilâtı olan iki ek bina (Ev HT ve D-Hazinesi Evi),
 - c. "Büyük Bina"nın önündeki avlunun güneyinde yeralan "depo ve hizmetkârlar binası",
 - d. "Garnizon odaları" (Kent girişi yanında yeralan ve iki katlı olduğu zannedilen IIS ve E binaları),
 - e. Tapınaklar ve rahipler lojmanları - tahripat yüzünden kentin kazılanamamış olan kuzey kısmında yer aldıkları tahmin edilmektedir,
 - f. Ve son olarak, "Kent Kralı'nın Evi" planına çok benzeyen planları olan ve prensler ile yüksek rütbeli yöneticilerin oturdukları tahmin edilen 5-6 adet "özel malikâneler" = "Büyük Bina"nın doğu kısmında yer almaktadırlar ve avlular ile dar sokak ve geçitleri de içermektedirler.
- 12 Poliohni Kenti kazı yayınları için bakınız: a. Bernabo Brea, L., "A Bronze Age House at Poliohni in Lemnos", *Proceedings of the Prehistoric Society*, 22, 1955, pp. 144f.; b. —, "Recenti scavi a Poliohni nell'isola di Lemnos", *Bollettino d'Arte*, 42, 1957, pp. 193-217; c. —, "Greater than Troy and Older, Poliohni in Lemnos", *Illustrated London News*, 18 April 1959; d. —, *Poliohni (Città Preistorica Nell'isola di Lemnos)*, Vol. I, Roma, 1964.
- 13 Termi için bakınız: Lamb. W., *Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge, 1936.
- 14 Beycesultan kazılarının Orta Tunç ve Geç Tunç çağları için bakınız: a. Lloyd, E. and Mellaart, J., *Beycesultan II, Middle Bronze Age Architecture and Pottery*, London, 1965; b. Lloyd, S., *Beycesultan III, Part I, Late Bronze Age Architecture*, London, 1972.
- 15 Karahöyük - Konya için bakınız: a. Alp, S., "Karahöyük (Konya) Kazıları", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Vol. VI, 1, 1956, pp. 35-37, Vol. XI, 2, 1962, pp. 8-9; b. —, *Konya Civarında Karahöyük kazılarında bulunan Silindir ve Damga Mühürleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1972. Acemhöyük için bakınız: Özgüç, N., "Acemhöyük", *Anatolia (Anadolu)*, Vol. X, Ankara, 1966, pp. 32f.
- 16 Kültepe - Kaneş kazıları için bakınız: a. Özgüç, T., "The Art and Architecture of Ancient Kaneş", *Anatolia (Anadolu)*, Vol. VIII, Ankara, 1964; b. —, *Kültepe - Kaneş, Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, TTK Basımevi, Ankara, 1959; c. —, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1953; d. —, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1950; e. —, "Early Anatolian Archaeology in the Light of Recent Researches", *Anatolia (Anadolu)*, Vol. VII, Ankara, 1963; f. Larsen, M.T., *The Old Assyrian City-State and its Colonies*, Akademik Forlag, Copenhagen, 1976; XX g. Lewy, H., "Anatolia in the Old Assyrian Period", *Cambridge Ancient History*, Vol. I, chpt. xxiv, 1965.
- 17 Lloyd, S., *Early Highland Peoples of Anatolia*, Thames and Hudson, London, 1967, p. 40.
- 18 Mahmatlar için bakınız: Koşay, H.Z. ve Akok, M., "Amasya Mahmatlar Köyü Definesi", *Belle-ten*, XIV, 1950, pp. 481-95. Horoztepe için bakınız: a. Özgüç, T. ve Akok, M., *Horoztepe. Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1958; b. Özgüç, T., "New Finds from Horoztepe", *Anatolia (Anadolu)*, Vol. VIII, Ankara, 1964.
- 19 Alaca Höyük kazıları için bakınız: a. Arık, R.O., *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alacahöyük Hafriyatı - 1935*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1937; b. Koşay, H.Z., *T.T.K. Tarafından Yapılan Alacahöyük Hafriyatı - 1936*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1938; c. —, *T.T.K. Tarafından Yapılan Alacahöyük Kazısı 1937-39*, d. Koşay, H.Z. ve Akok, M., *T.T.K. Tarafından Yapılan Alacahöyük Kazısı 1940-48*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1966; e. —, *Alaca Höyük Kazısı 1963-68*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1973.
- 20 Boğazköy - Hattuşaş kazıları için bakınız: a. Bittel, K., et al, *Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft*, Cilt 70 (1932) den itibaren ön kazı raporları yayınlanmıştır; b. —, *Boğazköy I*, 1935, APAW, Berlin, 1935; c. —, *Boğazköy II*, 1938, APAW, Berlin, 1938; d. —, *Boğazköy III*, 1952-55, ADOG 2, Berlin, 1956; e. —, *Boğazköy IV*, 1967-68, ADOG 14, Berlin, 1969; f. —, *Boğazköy - Hattuşa I*, WDOG 63, Stuttgart, 1952; g. —, *Boğazköy - Hattuşa II*, WVDG 71, Berlin, 1958; h. Bittel, K., *Hattuşa, The Hittite Capital*, Faber, New York, 1970; L. Gurney, O.R., *The Hittites*, (Rev. Edit.), Penguin Books, Harmondsworth, 1964; j. —, "Anatolia c. 1750-1600

B.C.", *Cambridge Ancient History*, Vol. II, chpt. vi, 1962; k. —, "Anatolia c. 1600-1380 B.C.", *Cambridge Ancient History*, Vol. II, chpt. xva, 1966; l. Göetze, A., "The Struggle for the Domination of Syria (1400-1300 B.C.)", *Cambridge Ancient History*, Vol. II, chpt. xvii, 1965; m. —, "Anatolia from Shuppiluliumash to the Egyptian War of Muwatallish", *Cambridge Ancient History*, Vol. II, chpt. xxia, 1965; n. —, "The Hittites and Syria (1300-1200 B.C.)", *Cambridge Ancient History*, Vol. II, chpt. xxiv, 1965.

- 21 Alışar Höyük kazıları için bakınız: a. Schmidt, E.T., *The Alışar Höyük, 1928-29*, Vols. I-II, (O.I.P. 19-20), Chicago, 1932-33; b. Osten, H.H. von der, *The Alışar Höyük, 1930-32*, Vols. I-III, (O.I.P. 28-30), Chicago, 1937-40.
- 22 Maşat Höyük kazıları için bakınız: Özgüç, T., *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1978.
- 23 Demir Çağ'da Anadolu kentleşme olgusunu ayrı bir makale konusu olarak işleyerek yakın bir gelecekte B.Ü. Dergisinde yayınlanmasına çalışılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Alkum, U.B., *Anatolia I (From the Beginnings to the end of the 2nd Millennium B.C.)*, Geneva, 1968.
- Akurgal, E., *The Art of the Hittites*, London, 1962.
- Blegen, C.W., *Troy and the Trojans*, London, 1963.
- Bittel, K., *Hattuşa, The Hittite Capital*, New York, 1970.
- Lloyd, S., *Early Highland Peoples of Anatolia*, London, 1967.
- Mellaart, J., *The Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Near East and Anatolia*, Beirut, 1966.
- Naumann, R., *Eski Anadolu Mimarlığı*, T.T.K. Basımevi, Ankara, (Türkçesi Beral Madra), 1975.

THE ROLE OF THE ANATOLIAN CIVILIZATIONS AT THE BEGINNING OF THE URBANIZATION PROCESS (PART II)

ABSTRACT

In the first of these articles,¹ the urbanization process of Anatolia was studied during the Palaeolithic, Neolithic, and Early Chalcolithic Ages. In this article the same process is being investigated throughout the Late Chalcolithic as well as the Early, the Middle, and the Late Bronze Ages. In terms of actual chronological sequence, this article deals with the period from about 4,500 to 1,000 B.C. During this period, Anatolia had become one of the first centers of mining and metal-working in the Near East due to the richness of its natural resources, and the advancement of urbanization had been made possible by this new economy and the developing volume of international trade arising out of this, rather than being based on an agricultural economy, as was the case during the previous period. Thus, the Anatolian civilizations had not only become more wealthy, but also experienced a very early spread of Iron Age culture in Anatolia, thereby preparing the ground for the appearance of the Classical Greek polis from about 1000 B.C. onwards.